

Мануель Кастельс

(нар. 1942 р.) – соціолог, провідний дослідник інформаційного (постіндустр-ріального) суспільства, один із засновників теорії нової соціології міста.

Самостійну академічну кар'єру розпочав у Паризькому університеті, де в 1967-1979 рр. викладав методологію соціальних досліджень і соціологію міста. У 1972 р. отримав звання професора. У 1979 р. переїхав до США і почав працювати професором у Каліфорнійському університеті (Берклі). Працює професором Відкри-того університету Каталонії в Барселоні (з 2001 р.) та USC Annenberg School for Communication, американського дослідницького центру (з 2003 р.). У США швидко став одним із провідних фахівців з проблем інформаційного (постіндустріального) суспільства. Якщо його попередники визначали новий суспільний лад в основному через заперечення (пост-індустріальне – після індустріального), то Кастельс дав йому розгорнуте позитивне визначення – як суспільства, заснованого на інформаційних техно-логіях.

Основні праці: *«Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура»* (трилогія, 1996-1998), *«Галактика Інтернет: Роздуми про Інтернет, бізнес і суспільство»* (2001) та ін.

7. Край вічності: позачасовий час

7.8. Миттєві війни

Смерть, війна і час – це одвічні історичні союзники. Однією з найбільш вражаючих характеристик виникаючої технологічної парадигми є те, що їх зв'язок значною мірою змінений, принаймні для вирішальних бойових дій пануючих держав. Дійсно, поява ядерної технології та можливість планетарного голокосту парадоксальним чином звели нанівець широкомасштабні, глобальні бойові дії між основними державами, замінивши собою умови, що характеризували першу половину ХХ ст. як найбільш

руйнівний, смертоносний період в історії. Тим не менше геополітичні інтереси та соціальні протистояння продовжують розігрівати міжнародну, міжетнічну та ідеологічну ворожнечу впритул до стадії націлювання на фізичне знищення: ми повинні визнати, що корені війни лежать у людській природі, принаймні, це нам відомо за історичним досвідом. Однак за останні два десятиріччя демократичні, технологічно розвинуті суспільства в Північній Америці, Західній Європі, Японії та Океанії стали заперечувати війну та чинити незвичайний опір закликам урядів до своїх громадян продовжувати боротьбу до останнього. Алжирська війна для Франції, в'єтнамська війна для Сполучених Штатів, афганська війна для Росії були поворотними пунктами з точки зору здатності держав сприяти руйнації своїх суспільств з причин не таких вже нездоланих обставин. Оскільки ведення бойових дій і переконлива загроза їх розпочати ще складають серцевину влади держави, то після закінчення війни у В'єтнамі стратеги були зайняті пошуком шляхів того, як можна продовжувати вести війни. Тільки за такої умови

економічна, технологічна та демографічна сила може бути перетворена в домінування над іншими державами – це найстаріша гра людства. В розвинутих демократичних країнах швидко прийшли до трьох висновків відносно умов, що необхідні для того, щоб зробити війну більш-менш прийнятною для суспільства.

1. Вона не повинна охоплювати простих громадян, тобто повинна вестися професійною армією, до загальної мобілізації слід вдаватися тільки у випадку дійсно надзвичайних обставин, а вони передбачаються як малоімовірні.

2. Вона повинна бути короткою, навіть миттєвою, щоб результати не змушували себе чекати, виснажуючи людські та економічні ресурси та піднімаючи питання про доцільність війни.

3. Вона повинна бути чистою, «хірургічною», з розумною величиною руйнувань (навіть у супротивника) і прихованою від погляду суспільства настільки, наскільки це можливо, що призводить до тісного зв'язку обробки інформації, створення образів та ведення війни.

Вражаючі прориви в галузі воєнної технології, що відбулися за останні два десятиріччя, дають засоби втілити в життя цю

соціовоєнну стратегію. Відмінно навчені, добре озброєні, повністю зайняті бойовим вишколом та службою, професійні збройні сили не потребують масового залучення населення у військові справи. Населення лише повинно спостерігати і схвалювати зі своїх віталень особливо захоплююче шоу, позначене глибокими патріотичними почуттями. Професійне управління презентацією новин у засобах масової інформації може привнести в домівки людей війну в прямому ефірі з обмеженим, стерильним сприйняттям вбивства та страждання. Але найважливіше те, що технологія зв'язку та електронної зброї дозволяє завдавати ворогу спустошливих ударів за надзвичайно короткий час. Війна в Персидській затоці була генеральною репетицією нового типу війни, і її 100-годинне завершення, коли союзники розправилися з більшою та добре озброєною іракською армією, стало демонстрацією рішучості нових військових держав, коли ставкою є важливе питання (в даному випадку – забезпечення Заходу нафтою). Звичайно, до цього аналізу і до самої війни в Затоці потрібно зробити декілька ґрунтовних приміток. США та їх союзники надіслали до зони бойових дій до півмільйона солдатів на кілька місяців для того, щоб організувати наземну атаку. Багато хто з експертів підозрюють, що насправді це було пов'язано з внутрішньою політикою у Міністерстві оборони, яке було ще не готове поступитися місцем військово-повітряним силам та визнати, що перемоги у війнах можна здобути, якщо війни вести з повітря або з моря. Саме ця обставина й мала місце, оскільки наземні сили практично не зустріли сильного опору іракців після втрат, завданих ударами авіації. Союзники не стали продовжувати свій наступ на Багдад, але це рішення було прийнято не через серйозний опір ворога, а з політичного розрахунку зберегти Ірак як військову силу в регіоні для зрівняння сил Ірану та Сирії. Відсутність підтримки з боку будь-якої великої держави (Росії чи Китаю) зробило іракців особливо вразливими, так що інші значні війни не будуть настільки ж легкими для коаліції держав Заходу. Державам, що знаходяться на одному рівні технологічного розвитку, було б значно складніше отримати один від одного сатисфакцію. Однак за умови взаємного незастосування ядерної зброї основними військовими гравцями їх потенційні війни і війни між їх сателітами, скоріш за все, будуть залежати від швидких обмінів ударами, що визначать дійсний стан технологічного дисбалансу між воюючими сторонами. Масоване

знищення чи швидка демонстрація можливості здійснити його за мінімальний проміжок часу, очевидно є загальноприйнятою стратегією ведення війн сучасного типу в інформаційну епоху.

Однак цієї стратегії можуть дотримуватися тільки держави, що домінують у технології, і вона різко контрастує з чисельними, безкінечними внутрішніми та міжнародними збройними конфліктами, що заповнили світ після 1945 року. Ця темпоральна різниця у веденні воєн є одним із найяскравіших проявів різниці в темпоральностях, що характеризують нашу сегментовану глобальну систему.

У домінуючих суспільствах, як відомо з історичного досвіду, ця нова епоха воєнного мистецтва справляє значний вплив на час і на поняття часу. Надзвичайно насичені моменти прийняття воєнних рішень будуть виникати як миті, що визначають форму довгих періодів миру чи стриманого напруження. Наприклад, згідно з якісним історичним дослідженням збройних конфліктів, що проведено для канадського Міністерства оборони, тривалість конфліктів у першій половині 1980-х років скоротилася в середньому більш як наполовину у порівнянні з 1970-ми роками і більш як на дві третини – з 1960-ми роками. Інші джерела відмічають, що кількість смертей на душу населення у війнах в Західній Європі, Північній Америці, Японії, Південній Америці була значно меншою в 1945-1989 рр., ніж у 1815-1913 рр. В умовах нової темпоральності бойових дій, що зумовлена зіткненням технології з примусом з боку громадянських суспільств у розвинутих країнах, здається ймовірним, що війна вийде на другий план у цих суспільствах, для того, щоб час від часу виникати, несподівано нагадуючи про людську природу.

У декількох країнах це зникнення війни з життєвого циклу більшості людей уже суттєво вплинуло на культуру та поведінку. В індустріальних демократичних країнах, якщо виключити меншу частину населення Франції, США та Португалії, покоління, які народжені після другої світової війни, – перші в історії (за виключенням шведів та швейцарців), хто у своєму житті не пройшов через війну. Прискорення часу шляхом співіснування зі смертю, яке відчували покоління за поколінням протягом більшої частини історії, сьогодні в деяких суспільствах скінчилося.

Однак ми повинні твердо пам'ятати, що миттєві війни є привілеєм технологічно пануючих націй. Повсюдно у світі

тривають напівзабуті жорстокі війни і будуть тривати в найближчому майбутньому, будучи огидною ознакою нашої властивості руйнувати. Крім цього, одна й та сама держава може переходити від традиційних до миттєвих воєн залежно від своїх взаємовідносин зі світовою системою та інтересами домінуючих держав. Коли конфлікт потрапляє в пріоритетні плани світових держав, його темп стає іншим.

Звичайно, для домінуючих суспільств кінець війни не означає кінця насилля та насильницької конфронтації з політичними апаратами різного роду. Трансформація війни призводить до нових форм насильницького конфлікту, головною з яких є тероризм. Потенційний ядерний, хімічний та бактеріологічний тероризм, як доповнення до захоплення заручників та безконтрольних вбивств, коли фокусом дії є засоби масової інформації, ймовірно, стане формою бойових дій у розвинутих суспільствах. Однак ці насильницькі акти сприймаються на тлі подій мирної буденності. Це знаходиться в разючому контрасті зі всепроникаючою здатністю породженого державою насилля на більшій частині планети.

Миттєві війни та їх темпоральності, породжені технологією, є атрибутом інформаційних суспільств, які разом з новою темпоральністю характеризують форми панування в новій системі, аж до виключення країн та подій, що не є центральними для виникаючої, домінантної логіки.

8. Криза індустріального етатизму і колапс Радянського Союзу

Раптовий колапс Радянського Союзу і разом з ним занепад міжнародного комуністичного руху ставлять перед нами історичну загадку: чому в 1980-х рр. радянські лідери відчували нагальну необхідність включитися у процес перебудови, настільки радикальної, що вона, зрештою, призвела до розпаду Радянської держави?

У кінці кінців Радянський Союз був не тільки військовою наддержавою, а й мав третю за величиною індустріальну економіку у світі, був найбільшим світовим виробником нафти, газу, рідкісних металів і єдиною країною, яка була повністю забезпечена власними енергетичними ресурсами та сировиною.

Правда, симптоми серйозних економічних дефектів визнавалися вже з початку 1960-х рр., а починаючи з 1971 р.

відбувалося зниження темпів зростання, які в 1980 р. досягли нульової позначки.

Але західні економіки переживали тенденцію уповільнення зростання продуктивності, а також негативне економічне зростання в деякі періоди останніх двох десятирічь без таких катастрофічних наслідків.

Радянська технологія, мабуть, відстала в деяких ключових галузях, але в цілому радянська наука підтримувала свій чудовий рівень у фундаментальних сферах: математиці, фізиці, хімії. Сільське господарство – як і раніше, залишалося в постійній кризі, і брак споживчих товарів був звичним, але експорт енергії та сировини, принаймні, до 1986 р. забезпечував валютний буфер для імпорту, який дещо покращував ситуацію, тому умови життя радянських громадян у середині 1980-х рр. були кращі, а не гірші, ніж десятиріччям раніше.

Більше того, міць Радянської влади визнавалася як на міжнародній арені, так і всередині країни. Світ увійшов в еру відносної стабільності у визнаних сферах впливу наддержав. За війну в Афганістані довелося заплатити людськими стражданнями, шкодою для політичного іміджу та військової гордості, але не більшою мірою, ніж Франції після алжирської війни або США після в'єтнамської.

Політичне дисидентство було обмежене маленькими інтелектуальними гуртками, настільки ж поважними, як і ізольованими; євреями, які хочуть емігрувати, та кухонними плітками. Хоча й було кілька прикладів бунтів і страйків, в основному пов'язаних з нестачею продовольства і зростанням цін, але реальних соціальних рухів, про які варто було б говорити, не існувало. Пригнічення національностей та етнічних меншин сприймалося з обуренням, а в Балтійських республіках – з відкритою ворожістю до радянського уряду, але такі почуття рідко виражалися в колективних діях або в проявах громадської думки.

Люди були незадоволені системою і висловлювали свій відхід від неї різними способами (цинізм, дрібні крадіжки на роботі, прогули, самогубства, широко розповсюджений алкоголізм). Хоча структурна криза радянського етатизму вже закипала в котлах історії, здавалося, лише деякі розуміли це. Друга російська революція, яка розвалила радянську імперію, поклавши кінець одному з найсмівіливіших і дорогих людських експериментів, є,

можливо, єдиною великою історичною змінною, що вироблена без втручання соціальних рухів і/або без великої війни. Держава, створена Сталіним, здавалося, залякала своїх ворогів і успішно знищила бунтівний потенціал суспільства на довгий час вперед.

Під етатизмом я розумію соціальну систему, організовану навколо присвоєння економічного надлишку, виробленого в суспільстві, власниками влади в державному апараті, на протигагу капіталізму, в якому надлишок присвоюється тими, хто здійснює контроль в економічних організаціях. У той час як капіталізм орієнтований на максимізацію прибутку, етатизм орієнтований на максимізацію влади, тобто на збільшення військової та ідеологічної спроможності державного апарату нав'язувати свої цілі більшій кількості підданих і на більш глибоких рівнях їхньої свідомості. Під індустріалізмом я розумію спосіб розвитку, при якому головними джерелами продуктивності є кількісне зростання факторів виробництва (праці, капіталу і природних ресурсів) разом з використанням нових джерел енергії. Під інформаціоналізмом я маю на увазі спосіб розвитку, в якому головним джерелом продуктивності є якісна здатність оптимізувати поєднання і використання факторів виробництва на основі знання та інформації. Підйом інформаціоналізму невіддільний від нової соціальної структури мережевого суспільства. Остання чверть ХХ ст. була відзначена переходом від індустріалізму до інформаціоналізму в процесі, який супроводжував інформаційно-технологічну революцію. У Радянському Союзі цей перехід зажадав заходів, які суперечили корисливим інтересам державної бюрократії та партійної номенклатури. Розуміючи, наскільки критично важливим було забезпечення переходу системи на більш високий рівень продуктивних сил та технологічної могутності, реформатори, очолювані Горбачовим, щоб подолати опір номенклатури, ризикнули звернутися до суспільства. Гласність замінила прискорення на передових позиціях перебудови.

Можливість висловлення політичної волі для радянського суспільства в цілому звільнило стримуваний тиск національних ідентичностей, перекручених, пригнічених і маніпульованих за сталінізму. Етатизм є специфічною соціальною системою, орієнтованою на максимізацію державної влади, в той час як накопичення капіталу і соціальна легітимність підпорядковані цій всеосяжній меті. Радянський комунізм (як і всі комуністичні

системи) був побудований для забезпечення тотального контролю партії над державою і держави над суспільством через подвійні важелі централізованого планування економіки і марксистсько-ленінської ідеології, що нав'язувалася строго контрольованим культурним апаратом. Саме ця специфічна система, а не держава взагалі, виявилася нездатною провести свій корабель через штормові води історичного переходу від індустріалізму до інформаціоналізму.

Друкується за: Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ.]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – С. 492–505.